

3.3. TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK A GYERMEKNEVELÉSI CÉLÚ CSALÁDI IDŐ- ÉS PÉNZFELHASZNÁLÁSBAN MAGYARORSZÁGON

HAJDU TAMÁS, KERTESI GÁBOR & KÉZDI GÁBOR

Bevezetés

A gyermekek fejlődését vizsgáló társadalomtudományi szakirodalom nagy jelentőségű megfigyelése, hogy a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó gyermekek iskolát megalapozó készségeiben már kora gyermekkorban számottevő különbségek állapíthatók meg, jóllehet a születést követő első évben mért készségbeli különbségeik szinte elhanyagolhatók (Fryer–Levitt, 2004, 2013). Ezek a kisgyermekkorban nagyon gyorsan, néhány év leforgása alatt kialakuló különbségek, amelyek már azelőtt láthatóvá válnak, hogy az óvodai-iskolai nevelés befolyásoló impulzusai kifejtethetnék a hatásukat, a családi nevelési környezet fontos szerepére hívják fel a figyelmet. Ebben a tanulmányban a gyermekek készségeit fejlesztő szülői ráfordításokat vizsgáljuk az 1993 és 2010 közötti időszakban egy nemrég publikált tanulmányunk (Hajdu és szerzőtársai, 2022) alapján. A Magyarországon fellelhető legrészletesebb adatok – a KSH időmérleg-felméréseinek és háztartási költségvetési adatfelvételeinek ismételt keresztmetszeti adatai – segítségével próbálunk képet adni a gyermekes családok körében tapasztalható időfelhasználási és kiadási mintázatok jellegzetes társadalmi különbségeiről, illetve azok időbeli alakulásáról. A témának hatalmas nemzetközi szakirodalma van, a probléma jelentőségéhez képest azonban meglepően kevés olyan elemzést ismerünk, amely országosan reprezentatív magyar adatokon végezne hasonló számításokat. Ez utóbbiak közül kiemeljük Harcsa (2014) tanulmányát, amely az általunk is használt hazai időmérleg-felmérések adatain számolt ki a családok összetartozását mérő fontos társadalmi indikátorokat. Harcsa (2014) elemzésének középpontjában azonban nem a gyermekekbe történő családi befektetések tár-

sadalmi különbségei és a belőlük következő egyenlőtlenségek vizsgálata áll. Kertesi–Kézdí (2012) az iskoláskorú gyerekek kognitív készségeiben (teszt-eredményeiben) mért társadalmi egyenlőtlenségekkel foglalkozott, és ennek meghatározó tényezői között kiemelt fontosságúként azonosította a családok nevelési gyakorlatának és az otthoni nevelési környezetnek a különbségeit.

Adatok, módszertan

A gyermekekre fordított idő társadalmi különbségeit a KSH időmérleg-felméréseinek segítségével mérjük. Fő elemzéseinkhez a 1999/2000. és a 2009/2010. évi adatfelvételek egyesített keresztmetszeti mintáit használjuk fel, melyekre az egyszerűség kedvéért 2000. és 2010. évi felmérésként utalunk. Az időbeli változások bemutatásánál az 1993. évi időmérleg-felmérést használjuk bázisként. Mivel elemzésünk a gyermeknevelésre fordított időt, illetve annak társadalmi különbségét vizsgálja, az időmérleg-felmérések mintáját azokra a 18–59 éves anyákra és apákra korlátozzuk, akiknek a családjában van legalább egy 0–14 éves gyermek, és a szülők iskolai végzettsége ismert. Az időmérleg-felmérések során minden egyes személy egy napi időfelhasználásáról számolt be, amit heti óraszámra számolunk át.

Az időfelhasználást öt nagy főcsoportba soroljuk, melyek együttesen lefedik egy személy heti 168 órás időkeretét. Ezek a következők: 1) fizetett munka, 2) nem fizetett munka, 3) szabadidő, 4) gyermekgondozás és 5) az előzőkbe nem besorolt tevékenységek. A gyermekgondozás kategórián túl létrehoztunk egy másik időfelhasználási mutatót is, amely a közvetlen gyermekgondozási tevékenységek mellett a gyermekek kognitív és nem kognitív fejlődését elősegítő, szülőkkel közös szabadidős tevékenységeit is magában

foglalja. Közös tevékenységnek azt tekintettük, ha a tevékenységben aktívan részt vevő személyekként a saját gyermekek is megjelennek.

A gyermekek fejlődést elősegítő fizikai eszközökre és szolgáltatásokra fordított kiadásokat a KSH háztartási költségvetési adatfelvételei alapján határozzuk meg. Fő elemzéseinkben, alkalmazkodva az időmérleg-adatokhoz, a 2000–2010 közötti időszakot vizsgáljuk. Ennek során a 2000., 2004., 2007. és 2010. évi háztartási költségvetési felmérések egyesített adataival dolgozunk. Ezen túlmenően az időbeli változások vizsgálatához az 1993. és 1996. évi költségvetési felmérések egyesített adatait is használjuk. A mintát azokra a háztartásokra korlátoztuk, melyekben van legalább egy 0–14 éves korú gyerek, a szülők életkora 18–59 év közötti, és legalább az egyikük iskolai végzettsége ismert.

A készségfejlesztő kiadásokon belül hét nagyobb csoportot különböztettünk meg: 1) könyv, 2) elektronikai cikk, 3) játék, sportszer, 4) számítógép, 5) oktatás, 6) kulturális fogyasztás és 7) üdülés. Az adatfelvételekben részt vevő háztartások egy hónapon keresztül vezettek kiadási naplót, illetve bizonyos kiadási kategóriák esetében éves szintű kiadási értéket is megadtak. Amennyiben lehetőség volt rá, az éves szintű kiadási tételeket használtuk a háztartási kiadások meghatározásához. A kiadásokat és jövedelmeket 2020. évi forintértékre konvertáltuk át az átlagos éves inflációs adatok felhasználásával. Továbbá a háztartások közötti összehasonlítást elősegítendő az egy fogyasztási egységre jutó kiadásokat vizsgáljuk. A kiadásokat és jövedelmeket éves szinten adjuk meg.

Az időfelhasználásban mutatkozó társadalmi különbségeket OLS regressziókkal becsüljük külön-külön az anyákra és apákra, kontrollálva a munkaerőpiaci státusra, életkorra, a partnerrel együtt élésre, illetve ha van partner, akkor annak munkaerőpiaci helyzetére, a háztartás létszámára és a különböző életkorú gyermekek számára. Becslésünk emellett adatfelvételi hullám és hónap fix hatásokat is tartalmaz, illetve figyelembe vesszük azt is, hogy az időmérlegnapló kiöltése a hét melyik napjára esett, és hogy az hivatalos

munkaszüneti nap volt-e. A társadalmi különbségeket az iskolai végzettség segítségével ragadjuk meg: az alacsony végzettségűekhez képest vizsgáljuk a középfokú, illetve felsőfokú végzettségű anyák és apák egy adott tevékenységcsoportra fordított heti óraszámában mutatkozó különbségeket.

A háztartási kiadások esetében az időráfordításoknál alkalmazott eljáráshoz hasonló becsléseket végzünk. Az iskolai végzettséget ebben az esetben háztartási szinten határozzuk meg. A felsőfokú (az anya vagy az apa iskolai végzettsége felsőfokú) és középfokú (ha egyikük sem felsőfokú végzettségű, de legalább egyiküknek középfokú végzettsége van) iskolai végzettségű háztartások különböző kiadási kategóriákra fordított forintösszegeit vizsgáljuk az alacsony végzettségű háztartásokhoz viszonyítva (ahol egyik szülőnek sincs nyolc osztálynál magasabb végzettsége). A regresszióban a kontrollváltozók a következők: a családban élő anyát és apát jelölő indikátorváltozók, anya és apa életkora, anya és apa munkaerőpiaci státusa, a háztartás létszáma és a különböző életkorú gyermekek száma. A becslésekben ezek mellett adatfelvételi hullám és hónap fix hatás is szerepel. Az adatbázisok és a módszertan további részleteit *Hajdu és szerzőtársai* (2022) mutatja be.

Gyermekgondozási időráfordítások

A 3.3.1. táblázat és a 3.3.2. táblázat mutatja be a regressziós becslések eredményeit. Jelentős mértékű társadalmi gradiens figyelhető meg: a diplomás anyák és apák jóval (heti 4 órával) több időt fordítanak gyermekgondozási tevékenységekre, és ennek tükröképeként sokkal (heti 4–5 órával) kevesebb háztartási munkát végeznek, mint az alacsony végzettségűek.

A 3.3.2. táblázat arról tanúskodik, hogy a szülőkkel közös tevékenységekkel kibővített gyermeknevelési időráfordításokban is komolyak a társadalmi különbségek. Figyelemreméltó a magasan iskolázott apák jelentős szerepvállalása a gyermekekkel közös szabadidős tevékenységekben, ami összhangban van a nemzetközi irodalom megfigyeléseivel (*Yeung és szerzőtársai*, 2001, *Sullivan* 2010, *Altintas*, 2015).

3.3.1. táblázat: Az időfelhasználás iskolai végzettség szerinti eltérései (óra/hét)

	Fizetett munka	Nem fizetett munka	Szabadidő	Gyermek-gondozás	Egyéb
Anyák					
Középfok	0,5 (1,1)	-1,3 (0,9)	-0,6 (1,0)	1,6*** (0,6)	-0,2 (0,5)
Felsőfok	-3,7** (1,5)	-3,7*** (1,2)	2,3* (1,3)	3,9*** (0,8)	1,1* (0,6)
N	5785	5785	5785	5785	5785
Apák					
Középfok	2,7 (1,9)	-1,4 (1,2)	-1,8 (1,4)	1,1** (0,5)	-0,7 (1,3)
Felsőfok	-0,7 (2,5)	-4,7*** (1,6)	2,3 (1,8)	4,0*** (0,8)	-1,0 (1,5)
N	4811	4811	4811	4811	4811

Megjegyzés: Egyéni szinten klaszterezett standard hibák zárójelben. Referenciakategória: alapfok.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

3.3.2. táblázat: A gyermekekkel töltött idő iskolai végzettség szerinti eltérései (óra/hét)

	Anyák gyermekgondozás és közös tevékenység	Apák
Középfok	2,1*** (0,6)	1,8*** (0,7)
Felsőfok	4,9*** (0,9)	6,3*** (1,0)
N	5785	4811

Megjegyzés: Egyéni szinten klaszterezett standard hibák zárójelben. Referenciakategória: alapfok.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

A kétszülős családokra számolt anyai és apai időráfordítások (kis hibával) additív mennyiségeknek tekinthetők. Megmutatják, hogy a szülők együttesen mennyi időt fordítanak gyermekeikre.¹ Mivel a magasabb iskolai végzettségű szülők külön-külön is több időt fordítanak gyermekeikre, mint az alacsony iskolázottságúak, nem meglepő, hogy a szülők egyedi időráfordításainak összegzésével még nagyobb társadalmi különbségeket tudunk kimutatni. A diplomás szülővel rendelkező családok előnye egészen szélsőségesen nagy: ha a szülők közül legalább az apa felsőfokú végzettségű, akkor ez az időráfordítási többlet

az alapfokú végzettségű családokhoz képest közel 10 órát tesz ki hetente! A diplomás családok ugyanakkor nemcsak a legszegényebektől, de a társadalom középéréteitől is jelentősen különböznek.

Készségfejlesztő kiadások

A gyermekek fejlődésének másik fontos meghatározója, hogy családi környezetükben mennyire jutnak hozzá a fejlődésüket elősegítő eszközökhöz és szolgáltatásokhoz. A továbbiakban az ilyen szülői ráfordításokban (készségfejlesztő kiadások) mutatkozó társadalmi különbségeket vesszük szemügyre.

A társadalmi különbségek jelentősek (3.3.3. táblázat): a diplomás családok éves szinten, egy fogyasztási egységre vetítve átlagosan 120 ezer forinttal többet költenek készségfejlesztő eszközökre és szolgáltatásokra, mint az alacsony iskolázottságú szülőkkel rendelkező családok. A nagyobb kiadási összeg nem csak abból adódik, hogy a diplomás családok több mint kétszer akkora jövedelemből élnek, és így arányosan többet is költenek, hanem abból is, hogy összkiadásaik 5–6 százalékponttal nagyobb hányadát fordítják ilyen célokra.² A forintban számolt különbség kétharmada három kiadási csoportból – az üdülési, oktatási és számítástechnikai eszközre fordított kiadásokból – tevődik össze.

3.3.3. táblázat: Készségfejlesztő kiadások az iskolai végzettség függvényében

	Összesen	Könyv	Elektronika	Játék	Számítógép	Oktatás	Kultúra	Üdülés
Középfok	26,7*** (2,2)	2,6*** (0,3)	4,3*** (0,7)	2,4*** (0,5)	5,1*** (0,6)	6,3*** (1,0)	1,3*** (0,3)	4,8*** (1,1)
Felsőfok	121,2*** (5,2)	11,1*** (0,7)	15,2*** (1,2)	8,8*** (0,9)	17,1*** (1,0)	20,5*** (1,6)	9,0*** (0,9)	39,4*** (3,4)
N	9382	9382	9382	9382	9382	9382	9382	9382

Megjegyzés: Robusztus standard hibák zárójelben. Egy fogyasztási egységre vetítve, 2020. évi forintértéken, ezer forint/év. Referenciakategória: alapfok.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Ha a mérést leszűkítjük a kétszülős családokra, továbbá az összes lehetséges kombinációban előforduló iskolai végzettségű szülőpárokra becslünk pénzbeli ráfordítási értékeket, akkor lényegesen nagyobb mértékű kiadási különbségeket kapunk.³ Az alapfokú végzettségű párokhoz képest a diplomás párok eseté-

¹ A becslések eredményeit *Hajdu és szerzőtársai* (2022) 11. táblázata tartalmazza részletesen.

² Lásd *Hajdu és szerzőtársai* (2022) 14. táblázat.

³ Lásd *Hajdu és szerzőtársai* (2022) 15. táblázat.

ben a készségfejlesztő célokra fordított, egy fogyasztási egységre számított többletkiadások évi 170 ezer forintot tesznek ki, és e kiadások részaránya az összes kiadáson belül 7 százalék fölé emelkedik.

Időbeli változások

Az ezredforduló utáni évtizedre komoly társadalmi különbségek alakultak ki Magyarországon a gyermekgondozással összefüggő időbeli és pénzbeli családi ráfordításokban. Hogyan illeszkednek ezek a keresztmetszeti különbségek a hosszabb távú folyamatokba? A változások bemutatásánál az 1993. évi időmérleg-felmérés, illetve az 1993. és 1996. évi KSH háztartási-költségvetési felmérések egyesített keresztmetszeti adatait használjuk összehasonlítási alapnak.

Különösen a diplomás apák időráfordítási előnyének növekedése számottevő: a primér gyermekgondozásban heti 2,6 órával, a közös szabadidős tevékenységekkel kibővített tevékenységcsoportban pedig heti 4,3 órával nőtt a diplomás és alapfokú végzettségű apák időráfordítása közötti különbség (3.3.4. táblázat). Ezek a megfigyelések összhangban vannak többek között az amerikai időmérlegadatokon becslült mérési eredményekkel (Ramey–Ramey, 2010, Altintas, 2016).

3.3.4. táblázat: Gyermekgondozási időráfordítási különbségek változásai (óra/hét)

	Anyák			Apák		
	1993	2000/2010	Változás (p-érték)	1993	2000/2010	Változás (p-érték)
Gyermekgondozás						
Középfok	0,9 (0,7)	1,6*** (0,6)	0,413	0,7 (0,6)	1,1** (0,5)	0,560
Felsőfok	3,0*** (1,1)	3,9*** (0,8)	0,510	1,4 (0,9)	4,0*** (0,8)	0,029
Gyermekgondozás és közös tevékenység						
Középfok	0,8 (0,7)	2,1*** (0,6)	0,172	0,6 (0,9)	1,8*** (0,7)	0,292
Felsőfok	3,5*** (1,2)	4,9*** (0,9)	0,342	2,0 (1,3)	6,3*** (1,0)	0,010

Megjegyzés: Egyéni szinten klaszterezett standard hibák zárójelben. Referenciakategória: alapfok.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

A készségfejlesztő kiadásokban mért társadalmi különbségek is növekedtek (3.3.5. táblázat). A diplomás

családok a kilencvenes évek első felében évi 80 ezer forinttal fordítottak többet ilyen célokra, mint az alapfokú végzettségű szülők. A különbség 2000/2010-re 120 ezer forinttra emelkedett, amelynek egy része abból adódott, hogy ezeknek a kiadásoknak a részaránya is megnövekedett a háztartásuk összkiadásain belül (2 százalékponttal). A kiadási különbségek időbeli változásáról szűkösebben állnak rendelkezésre nemzetközileg összehasonlítható adatok, mint az időfelhasználási különbségekről. Hasonló amerikai mérések (Kornrich–Furstenberg, 2013, Schneider és szerzőtársai, 2018) alapján azonban feltételezhetjük, hogy e tekintetben is követjük a nemzetközi trendeket.

3.3.5. táblázat: Készségfejlesztő kiadások változásai

	1993/1996	2000/2010	Változás p-érték
Ezer forint/év			
Középfok	22,7*** (4,3)	26,7*** (2,2)	0,402
Felsőfok	83,5*** (7,1)	121,2*** (5,2)	0,000
Az összes kiadás százalékában			
Középfok	1,4*** (0,3)	2,0*** (0,2)	0,068
Felsőfok	3,7*** (0,4)	5,5*** (0,3)	0,000

Megjegyzés: Robusztus standard hibák zárójelben. Egy fogyasztási egységre vetítve, 2020. évi forintértéken, ezer forint/év. Referenciakategória: alapfok.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Összegzés

Tanulmányunk eredményei egyértelműen azt mutatják, hogy a szegényebb, iskolázatlanabb szülők (anyák és apák egyaránt) lényegesebb kevesebb időt fordítanak a gyermekeik készségeit közvetlenül vagy közvetve fejlesztő tevékenységekre, mint a magasabb jövedelmű, iskolázottabb szülők. A különbségek nagyságát és jellegzetességeit jól szemlélteti az a tény, hogy ha kétszülős, homogám (vagyis azonos végzettségű szülőkkel rendelkező) családokra becslve, éves szinten mért időbeli és pénzbeli ráfordításokban adjuk meg a társadalmi különbségeknek a mértékét, akkor azt kapjuk, hogy a diplomás házaspárok idő- és pénzráfordítások tekintetében nagymértékben megelőzték az összes többi társadalmi réteget (lásd Hajdu és szer-

zótársai, 2022, 18. táblázat). Sőt a diplomás szülők gyermeknevelési ráfordításai jobban különböznek a középrétegek gyermeknevelési ráfordításaitól (343 óra és 401 ezer forint), mint a középrétegek az alacsony iskolai végzettségű házaspárokétól (172 óra és 95 ezer forint). Ezek a különbségek hatalmas mértékűek. Ha a gyermekekre fordított 350–500 óra/év családi időráfordítási többletet átszámolnánk formális képzési időre, az körülbelül azzal lenne egyenértékű, mintha egy gyermek évente több tárgyból a normál tanrend mellett a tanév minden hétköznapján intenzív különórai képzésekben venne részt.

A keresztmetszeti különbségek mellett ugyanakkor jelentős időbeli változásokat is látunk. A rendszerváltás utáni két évtizedben a gyermekekre fordított időben mért társadalmi különbségek növekedtek, ami a következő generáció felnőtt korára várható egyenlőtlenségek fokozódását valószínűsíti.

Hivatkozások

- ALTINTAS, E. (2015): [Educational differences in fathers' time with children in two parent families](#). Time diary evidence from the United States. *Family Science*, Vol. 6. No. 1. 293–301. o.
- ALTINTAS, E. (2016): [The Widening Education Gap in Developmental Child Care Activities in the United States, 1965–2013](#). *Journal of Marriage and Family*, Vol. 78. No. 1. 26–42. o.
- FRYER, R. G.–LEVITT S. D. (2004): [Understanding the Black-White Test Score Gap in the First Two Years of School](#). *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 86. No. 2. 447–64. o.
- FRYER, R. G.–LEVITT S. D. (2013): [Testing for racial differences in the mental ability of young children](#). *American Economic Review*, Vol. 103. No. 2. 981–1005. o.
- HAJDU TAMÁS–KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR (2022): [Idő és pénz a gyereknevelésben Magyarországon, 1993–2010](#). *Közgazdasági Szemle*, 69. évf. 11. sz. 1255–1297. o.
- HARCSA ISTVÁN (2014): [A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban](#). A kohézió színe és fonákja. *Szociológiai Szemle*, 24. évf. 1. sz. 40–66. o.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR (2012) [A roma és nem roma tanulók teszt eredményei közti különbségekről és a különbségek okairól](#). *Közgazdasági Szemle*, 59. évf. 7–8. sz. 798–853. o.
- KORNICH, S.–FURSTENBERG. F. (2013): [Investing in Children: Changes in Parental Spending on Children, 1972–2007](#). *Demography*, Vol. 50. No. 1. 1–23. o.
- RAMEY, G.–RAMEY, V. A. (2010): [The Rug Rat Race](#). *Brookings Papers on Economic Activity*, 129–199. o.
- SCHNEIDER, D.–HASTINGS, O. P.–LABRIOLA, J. (2018): [Income Inequality and Class Divides in Parental Investments](#). *American Sociological Review*, Vol. 83. No. 3. 475–507. o.
- SULLIVAN, O. (2010): [Changing Differences by Educational Attainment in Fathers' Domestic Labour and Child Care](#). *Sociology* Vol. 44. No. 4. 716–733. o.
- YEUNG, W. J.–SANDBERG, J. F.–DAVIS-KEAN, P. E.–HOFER, S. L. (2001): [Children's Time with Fathers in Intact Families](#). *Journal of Marriage and Family*, Vol. 63. No. 1. 136–514. o.